

“Luisteren naar een gebouw”

Als geen ander weet architect André van Stigt een herbestemming te geven aan afgedankte monumenten. Zo ook kerken. Kerken zijn meer dan een gebedshuis maar ook een baken in de stad en dat wordt te weinig onderkend. Een pleidooi voor de capaciteiten en mogelijkheden die er zijn.

Tekst:

Frank van de Poll

Wat is een passende herbestemming voor een kerkgebouw? Stel die vraag aan restauratiearchitect André van Stigt en er volgt een lange monoloog over de vele facetten van het herbestemmen waarbij één aspect telkens weer naar voren komt. Een kerkgebouw behoort toe aan de gemeenschap en zou dus ook na een herbestemming bij voorkeur een publieke functie moeten krijgen. “Kerkbesturen”, zegt Van Stigt in zijn kantoor aan de Amsterdamse Herengracht, “zouden zich veel meer moeten realiseren dat kerken stedenbouwkundige bakens zijn die vanuit een bepaalde overtuiging en met respect zijn gebouwd en daardoor veel waardering oproepen bij de burgers. Kerken zijn dus meer dan alleen maar een gebedshuis. Mensen hebben bijzondere herinneringen aan zo'n gebouw en vanuit die optiek bezien maakt de kerk onderdeel uit van de samenleving. Als de geloofsfunctie ophoudt te bestaan, dan moet je proberen zo'n gebouw voor de samenleving te behouden. Dus liever geen woningen erin maar bijvoorbeeld wel een moskee of een andere

publieke functie die de wijk weer een impuls kan geven.” Een gruwel, vindt Van Stigt, het gemak waarmee soms gekozen wordt om er maar een aantal woningen in te proppen. Daarmee tast je de ruimtelijkheid van het gebouw aan, een belangrijke kwaliteit. “Je doet alsof je nog een kerk hebt maar wat je overhoudt is alleen een stuk buitenkant, met ook nog eens alle nadelen van dien, zoals te weinig licht. En dan moet je weer allerlei capriolen uithalen om het wooncomfort op te krikken, waardoor ook de buitenkant wordt aangetast.”

Luisteren naar het gebouw

Nee, wat je vooral moet doen is goed ‘luisteren’ naar het gebouw, zegt Van Stigt. Als er al een aantal gouden regels te bedenken zouden zijn in het herbestemmen van kerkgebouwen, dan zou dit een belangrijke zijn. Wat zijn nu precies de kwaliteiten van het gebouw? En dan gaat het volgens Van Stigt niet alleen om bouwtechnische zaken of om de ligging, de plek in de stad of het dorp, maar ook om een gedegen analyse wat je met deze bouwwerken in de toekomst kunt doen. Dus kijk waar de wijk behoefte aan heeft en praat vooral heel veel met de buurtbewoners. “Elke keer verbazen mensen zich er weer over, maar je kunt vaak veel meer met zo'n oud gebouw dan je zou denken. En het is ook veel goedkoper dan slopen en maar weer iets nieuws neerzetten. Wat je al hebt is het casco, dat krijg je gratis en voor niks. En als je dat dan op een goede manier gebruikt en de juiste dingen toevoegt, dan is dat veel economischer dan nieuwbouw.”

Het architectenbureau Van Stigt heeft zo langzamerhand een

enorme ervaring opgebouwd met het opnieuw tot leven wekken van oude gebouwen waarbij hergebruik noodzakelijk was, met bekende toppers als het Olympisch Stadion, de Apollohal, de Ripperdakazerne in Haarlem en pakhuis de Zwijger. En natuurlijk ook een aantal aansprekende kerkgebouwen waaronder de Westerkerk en, onlangs nog, de Grote Kerk in Breda. De naam Van Stigt staat voor veel mensen dan ook synoniem met liefde voor de stad en voor het historische gebouw. Logisch dus dat André van Stigt wat somber wordt als het onderwerp sloop ter sprake komt. “Iedereen denkt altijd dat sloop goedkoper is, maar die redenering hinkt op twee verkeerde gedachten die elkaar ook nog eens versterken. Als men zegt: slopen is goedkoper, dan bedoelt men eigenlijk te zeggen, als wij het slopen en we mogen er iets nieuws neerzetten, bijvoorbeeld woningen in zeven lagen, dan kunnen we meer opbrengsten genereren. Dat kan dan wel waar zijn, maar dat betekent nog niet dat je het oude gebouw met zijn oude functie niet redelijk rendabel kunt krijgen. In Nederland is het daarnaast zo dat voor elke functiewijziging het bestemmingsplan moet worden aangepast. Dat wordt door veel gemeenten te makkelijk gedaan. Daardoor rekenen eigenaar en koper zich van te voren rijk en worden de meeropbrengsten vaak ook al verdisconteerd in de verkoopwaarde. Als gemeenten wat minder snel geneigd zouden zijn om functiewijziging toe te staan, wat gelukkig nu steeds meer het geval is, dan heeft dat een drukkend effect op de verkoopprijs (waardoor in de latere exploitatie minder kosten hoeven te worden terugverdiend; red.). En als diezelfde gemeenten ook nog de meerwaarde door sloop of herbestemming zouden afromen in de kosten voor de

“Woningbouw in een kerk, een gruwel.”

André van Stigt, restauratiearchitect

grond of voor erfpacht, of voor het afkopen van de bestemmingswijziging, dan zouden die gebouwen veel minder bedreigd zijn.”

Kopje kleiner

Natuurlijk zal er dan eerst een storm van verontwaardiging onder projectontwikkelaars en woningbouwverenigingen optreden, meent Van Stigt, maar als die praktijk eenmaal gemeengoed is geworden, zal er ook minder gesloopt worden. Juist omdat ander gebruik meer oplevert, worden gebouwen sneller een kopje kleiner gemaakt. Daarmee is het gevaar overigens nog niet geweken. Want als gemeenten het wijzigen van bestemmingsplannen steeds minder toestaan, neemt wel de kans op verpaupering van deze bouwwerken toe. “Een self fulfilling prophecy”, zegt Van Stigt. “De koper gaat er vanuit dat de functie gewijzigd mag worden, omdat dat ook al door de verkopende partij is gesuggereerd. Als blijkt dat dat niet meer zo maar kan, dan wordt het bouwwerk aan zijn lot overgelaten. Op den duur is het er zo slecht aan toe dat het niet meer te redden valt. En dan is het ook einde verhaal.” Gemeenten zouden zich in de ogen van Van Stigt veel actiever moeten opstellen om de eigenaren van kerkgebouwen te overtuigen van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Maar tegelijkertijd moeten ze ook wat meer hun best doen om noodlijdende kerkbesturen te helpen, bijvoorbeeld bij het zoeken naar een andere locatie voor een nieuw kerkgebouw. Overleg met de kerkbesturen is heel belangrijk, zeggen ook Albert Reinstra en Jacqueline von Santen van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten. Beiden zijn werkzaam

als respectievelijk specialist kerkelijke bouwkunst en senior consultant in de regio zuid, en dus erg betrokken bij de toekomst van bedreigde kerken. “Waar wij vooral naar streven is een goed contact met de overkoepelende kerkgenootschappen omdat daar de besluitvorming plaatsvindt over de toekomst van de kerkgebouwen,” zegt Reinstra. “Hoewel dat bij de protestantse kerken misschien wat lastiger is. Die gemeenschappen zijn vaak autonoom en nemen dus zelf de beslissingen.”

Katholieke kerken worden bestuurd vanuit het bisdom; daar weten ze dus als eerste welke kerken op de nominatie staan voor herbesteding of sloop.” Von Santen: “Wij willen het liefst zo vroeg mogelijk bij het besluitvormingsproces over het onroerend goed betrokken worden omdat je dan de meeste kans maakt op een goed plan waar je gezamenlijk over na hebt gedacht en waar iedereen ook tevreden over is. Het mooiste zou natuurlijk zijn als de kerkgenootschappen zelf hun kerkgebouwen in kaart brengen en aangeven welke kerken het niet lang meer gaan redden als gebedshuis. De PKN (Protestantse Kerk in Nederland) heeft dat onlangs al gedaan voor de wederopbouwkerken in Gelderland, maar als dat op landelijke schaal zou gebeuren dan kunnen wij als Rijksdienst al in een vroeg stadium adviezen geven over de toekomst van deze gebouwen. En daar is iedereen bij gebaat.”

Onderhoud en beheer

En dan is er nog het niet te onderschatten probleem van het onderhoud en beheer. En of het nu om een herbesteding gaat

of niet: volgens Van Stigt gaat het hier om een aparte tak van sport, die nog niet door iedereen goed wordt beheerst.

Beheerders van kerken zijn meestal vrijwilligers en ook al hebben ze de beste bedoelingen, het ontbreekt ze aan kennis om de zaak goed te onderhouden. “Zorg daarom dat na afloop van een restauratie of herbesteding een goed onderhouds- en beheerplan op tafel ligt, zeker voor de eerste tien jaar. En betrek daar dan ook de instanties bij waar kennis en expertise aanwezig is zoals Monumentenzorg. In Amsterdam hebben we in een particuliere instelling, de N.V. Stadsherstel, onderhoud en beheer van alle door ons gerestaureerde gebouwen ondergebracht. Ook op landelijk niveau zou er een instelling moeten zijn waarop kerkeigenaren kunnen meeliften en waar ze service kunnen inkopen, zoals kennis en vakmanschap, maar die is er helaas nog niet.” En daarmee legt Van Stigt de vinger op een zere plek. Restauratie en renovatie van historische gebouwen, het klinkt misschien mooi, maar in architectenland is het niet erg sexy om je met die oude rommel bezig te houden. Veel architecten willen het liefst zelf bouwen om maar vooral te laten zien dat zij het nog beter kunnen dan de vorige generatie ontwerpers. “Eigenlijk zou je de beste mensen op onderhoud en beheer moeten hebben. Nu is dat andersom: iemand die niet goed functioneert wordt al snel verbannen naar de afdeling onderhoud en beheer. Logisch dat daar dan ook de mensen met de minste kennis zitten. Alsof het om iets minderwaardigs gaat. Op dat vlak moet dus nog wel het een en ander gebeuren.” <